

UNIVERSITATEA “AUREL VLAICU” ARAD
FACULTATEA DE TEOLOGIE “ILARION V, FELEA”
ȘCOALA DOCTORALĂ INTERDISCIPLINARĂ
DOMENIUL TEOLOGIE

**GNOMI ȘI TROPOS
ÎN PERSPECTIVA SFÂNTULUI MAXIM
MĂRTURISITORUL
ȘI A PSIHOLOGIEI COGNITIV-COMPORTAMENTALE**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:

PR. PROF. UNIV. DR. VASILE VLAD

DOCTORAND:

PR. PETRU-MARCEL SUCIU

ARAD

2022

CUPRINS

INTRODUCERE

- Motivația și alegerea subiectului
- Limitele și originalitatea lucrării
- Metodologia cercetării
 - Stadiul cercetării.
 - Structura și conținutul lucrării
 - Dificultăți întâmpinate
- Scopul lucrării

CAPITOLUL I

GNOMI ȘI TROPOS - O INTRODUCERE

- 1.1 Precizări terminologice
- 1.2 Voința gnostică (θέλημα γνωμικόν) și gnomi (γνώμη) la Sfântul Maxim
 - 1.2.1 Voința gnostică (θέλημα γνωμικόν).
 - 1.2.2 Gnomi (γνώμη)
 - 1.2.3 Tropos (τρόπος).

CAPITOLUL II

GNOMI ȘI TROPOS ÎN PERSPECTIVA PSIHOLOGIEI COGNITIV-COMPORTAMENTALE

- 1.1 Modelul antropologic actual în perspectiva psihologiei
cognitiv-comportamentale
 - 1.1.1 Noțiuni introductive.
 - 1.1.2 Scurtă analiză a sistemului cognitiv.
 - 1.1.3 Definirea psihicului din perspectiva psihologiei
cognitiv-comportamentale
 - 1.1.4 Psihologia cognitivă și ipostazele psihicului uman.
- 1.2 Mecanismele cognitive.
 - 1.2.1 Mecanisme psihice informațional-operaționale.
Prelucrarea primară a informației.
 - 1.2.2 Mecanisme psihice de prelucrare secundară a
informației
 - 1.2.3 Mecanismele psihice stimulator-energizante
 - 1.2.4 Mecanisme psihice reglatoare

- 1.2.5 Mecanismele integratoare
- 1.2.6 Imaginea de sine, conștiința de sine și Eul.
- 1.3 Concluzii

CAPITOLUL III

GNOMI ȘI TROPOS ÎN PERSPECTIVA TEOLOGICĂ A SFÂNTULUI MAXIM

- 1.1 Modelul antropologic în teologia creștin ortodoxă - Generalități
- 1.2 Modelul antropologic în starea paradisiacă la Sfântul Maxim
- 1.3 Modelul antropologic din perspectiva Sfântului Maxim. Starea de cădere
 - 1.3.1 Evenimentul căderii la Sfântul Maxim.
 - 1.3.2 Urmările păcatului adamitic
- 1.4 Modelul antropologic al omului căzut - mecanismele cognitive
 - 1.4.1 Mecanismele psihice informațional operaționale
 - 1.4.2 Mecanismele psihice stimulator-energizante
 - 1.4.3 Mecanisme psihice reglatoare: limbajul, comunicarea și atenția
 - 1.4.4 Mecanisme psihice integratoare
 - 1.4.5 Imaginea de sine, conștiința de sine și Eul.
- 1.5 Modelul antropologic în perspectiva Sfântului Maxim Mărturisitorul în cadrul restaurării omului în Hristos
 - 1.5.1 Iisus Hristos - modelul antropologic ideal
 - 1.5.2 Biserica, expresia dinamică a modelului ideal
 - 1.5.3 Sântul, arătarea modelului ideal prin virtuți
- 1.6 îndumnezeirea mecanismelor psihice
 - 1.6.1 Vita practica - πρακτική φιλοσοφία
 - 1.6.2 Vita contemplativa - φυσική θεωρία
 - 1.6.3 Vita mistica - μυστική θεολογία
 - 1.6.4 Psihoterapie sau/și îndumnezeire? Convergențe și divergențe.

CAPITOLUL IV

ÎNCERCARE DE MEDIERE PSIHO-TERAPEUTICĂ DUPĂ MODELUL SPIRITUAL AL SFÂNTULUI MAXIM

CONCLUZII

Bibliografie

Izvoare

Biblice:

Patristice:

Lucrări de specialitate

Dicționare:

REZUMAT

Un psiholog ar putea motiva tot demersul și efortul înțelegerii și ameliorării dispoziției voinței (gnomi) și a stării comportamentale (tropos) a unui pacient în vederea dobândirii echilibrului psihic și evitării decompensării psihice și rezultatul ei nefericit, decompensația. După terminologia psihologică, ceea ce e denumit generic ca “decompensă psihotică”, adică acele episoade acute cu risc de cronicizare cauzate de pierderea echilibrului psihic, de neputința de a compensa echilibrul psihic prin activități suplimentare sau prin aport extern de orice natură, tulburări cauzate de un psihic bolnav sau îmbolnăvit ca urmare a unor dispoziții de voință și comportamente dezadaptive, neconforme cu sine și cu realitatea imediată.

Un teolog ar putea motiva același demers dintr-o perspectivă antropologică și duhovnicească, anume înțelegerea structurii sufletești, a ispitelor și efectele acestora asupra mecanismelor psihice în vederea evitării căderii în păcat și rezultatul ei în timp, patima. Am clarifica noi după limbajul spiritualității ortodoxe: pierderea echilibrului spiritual, al harului sfințitor și neputința de ieșire din patimă și de sub asuprirea celui rău, fără ajutorul suportului interior al credinței ce trebuie reactivat, precum și fără suportul extern al Bisericii și a instrumentelor mântuitoare de care beneficiază aceasta prin prezența reală și nemijlocită a lui Hristos Dumnezeu care lucrează în Ea.

Sigur, limbajul pare diferit și diferențiat, dar realitatea enunțată nu este una diferită/diferențiată la modul categoric căci există între aceste două mulțimi o intersecție, o mulțime comună. După modul înțelegerii și aplecării cercetării asupra părților componente această mulțime comună poate fi mai mică sau mai mare. Dar, oricât de mare sau de mică ar fi această mulțime comună identificată, de acolo vine atât căderea cât și ridicarea persoanei în cauză indiferent din perspectiva căreia mulțimi componente am privi. Dispozițiile voinței și obiceiurile comportamentale definesc atât omul psihic cât și pe cel duhovnicesc, iar în cazul dezechilibrelor acestora e normal să se acționeze din ambele părți. Mai concret spus: nu poți trata psihicul unei persoane fără a ține cont de starea lui somatică și spirituală. De starea somatică se ocupă medicina generală și cea psihiatrică în special, iar de starea psihică se ocupă psihologia și nu numai. Rămâne,

dar, acel “și nu numai” în sensul că spiritualitatea umană e deosebit de vastă și de complexă. Văzută din cealaltă parte, din perspectiva spiritualității, de starea spirituală se ocupă spiritualitatea credinței “și nu numai” căci orice spiritualitate autentică nu este o spiritualitate descarnată, ce nu ține cont de trup, ci mai ales, și cum spiritualitatea creștin ortodoxă afirmă cu tărie, omul e văzut ca unitate de trup și suflet, o unitate sintetică cum vom vedea în lucrare că reiese și din teologia Sfântului Maxim. Deci, spiritualitatea se află în relație directă cu *soma* și cu *psihe*. Trupul trebuie să fie în echilibru bio-chimic dar și mecanismele psihice trebuie să funcționeze la parametrii optimi pentru a putea proba și vorbi de o spiritualitate autentică. Prin urmare, acel “și nu numai” devine definitoriu, devine mulțimea comună atât de importantă. O spiritualitate autentică aduce trupul și psihe la un nivel de echilibru relativ și invers, un trup sănătos și un psihe în parametrii optimi creează suportul ideal pentru o spiritualitate autentică.

De fapt, motivația concretă a acestui demers este omul. Omul este subiect comun atât al antropologiei spirituale cât și al psihologiei moderne. Psihologia îl vrea în stare de sănătate, de compensare, de echilibru optimizat iar spiritualitatea îl vrea îndumnezeit cu trup și suflet. De dragul omului, nu doar aceste domenii ci toate domeniile umanului sunt chemate să conlucreze. În momentul în care există o persoană ce a suferit multiple decompense psihotice dar care este adus pe linia de plutire prin aportul psihiatriei și psihologiei pe de-o parte și al rugăciunii Bisericii pe de cealaltă parte, iar mai apoi cu ajutorul medicație și consilierii psihologice dar mai ales prin aportului spiritual autentic generat de duhovnicie și de Tainele Bisericii se menține ferm într-o stare de echilibru psihic funcțional și spiritual deopotrivă și evită recăderile frecvente prin decompensări și patimi, în acest moment se constată tot beneficiul concret al acestei colaborări. Pentru un teolog, motivația e clară: iubirea de Dumnezeu concretizată în iubirea față de aproapele, chipul și asemănarea lui Dumnezeu.

Structura lucrării este una sistematică, punând în oglindă și încercând o mediere generată de noțiunile de gnomi și tropos între două domenii aflate până mai ieri într-o oarecare concurență, concurență ivită pe fondul unor tendințe de autonomizare: teologia morală și spiritualitatea creștin ortodoxă versus psihologia cognitiv comportamentală. Autonomizarea la care ne referim este rezultatul

mai multor factori: din perspectiva teologiei, a ramurii sale morale și spirituale, există un anumit efect *delay/lag*, firesc. Progresul tehnologic accentuat și noile paradigme necesită un timp de așezare, de înțelegere și de acomodare cu noutatea din partea moralei și spiritualității creștine, care vine să dea răspunsuri punctuale, dinamice pe baza unui fond teologic static, statornic dar mereu valabil, mereu capabil de un răspuns moral adecvat. Ori, de cele mai multe ori, până ce teologia morală și spirituală vine cu soluții la probleme actuale și acute, acestea au fost depășite de societate care, pe fondul vitezei expansiunii tehnologice sau din cauza schimbările paradigmatică generate de noile cuceriri științifice prin care trece lumea, generează noi și noi probleme, înainte de a se fi dat un răspuns etic/moral la probleme deja depășite prin dinamica lucrurilor. De aici rezultă o anumită întârziere, deși bioetica creștină adună la un loc specialiști de primă mână din diferite domenii al cunoașterii umane a căror competență constă tocmai prin implicarea directă a acestora în natura schimbărilor. Chiar și acești specialiști laici, puși în fața unor descoperiri de natură să modifice fundamental fondul uman comun în planul existenței, se opresc, se așază la masa discuțiilor etice în scopul de a decanta beneficiul moral și legalitatea etică a demersurilor lor. Iar din perspectiva psihologiei, aceasta, ca orice știință nouă, a fost nevoită să treacă prin toate etapele devenirii ca știință matură, bine definită și așezată, recunoscută în rândul celorlalte științe. Cel puțin, în rândul științelor medicale, psihologia a suferit mereu de un sindrom de inferioritate. A fost nevoită să apeleze la toată paleta de moduri și instrumente empirice, statistice, funcționale care să-i acorde statutul de știință autentică și să-i aducă recunoașterea din partea celorlalte științe. Deși ea operează cu sufletul, cu variabilele persoanei umane ce nu pot fi cuantificate decât parțial sau dintr-un anumit unghi. Așa că s-a încercat o îndepărtare de tot ce însemna spiritualitate, de tot ce nu putea fi cuantificat într-un anumit fel. Astfel ajunge psihanaliza să devină ramură secundară, în declin, și așa apare succesul psihologiei cognitiv-comportamentale, a gestaltismului și a ramurilor axate pe empirism. Rezultatul concret nu a întârziat să apară: în felul acesta a putut deveni psihologia una dintre științele cognitive. Iar tot efortul acesta s-a axat pe devenirea psihologiei ca știință dar, oarecum, în detrimentul omului, a beneficiarului și beneficiului adus acestuia. În prezent lucrurile s-au schimbat. Ramuri din ce în ce mai umaniste apar în trunchiul comun psihologic, ramuri ce se folosesc de tot câștigul

științific autentic pe care psihologia fundamentală l-a acumulat în timp. Odată problema devenirii psihologiei ca știință depășită, aceasta se poate reîntoarce la obiectul muncii ei: omul. În acest demers, psihologia e nevoită să iasă și ea din autonomizare, redescoperind toate celelalte științe umaniste, de aportul cărora se poate folosi și cărora le poate aduce propria contribuție. Printre aceste științe, morala și spiritualitatea creștină pot și trebuie să ocupe un loc esențial. Psihologia înțelege din ce în ce mai clar că suportul credinței nu poate fi trecut cu vederea pentru că reprezintă o energie interioară fundamentală în dobândirea și menținerea echilibrului psihic uman. Tot efortul susținut de o pornire autentică centrată pe om. Iar semnalele deschiderii din partea psihologiei actuale față de celelalte științe umaniste sunt concrete și în continuă dezvoltare. Dar nici teologia morală nu se lasă mai prejos în abordarea interdisciplinară. Așa apare o disciplină nouă în cadrul teologiei morale: psihologia pastorală.

Structura lucrării este una simplă, de oglindire a celor două domenii, psihologic și spiritual, precum și de urmărire și evidențiere a unui fond comun generat de gnomi și de tropos ca cogniție și comportament. Oglindirea se realizează pe mai multe paliere generate de mecanismele psihologice pe de-o parte și de etapele istoriei mântuirii lumii după cum le definește teologia morală, pe de cealaltă parte.

În primul capitol am încercat o introducere în înțelesurile lui gnomi și tropos urmând calea clasică, descriptivă, pe bază terminologică. Prin urmare, am încercat să demonstrez că din perspectiva dihotomică atât de specifică gândirii Sfântul Maxim, se conturează două planuri ontologice distincte dar aflate în unire sintetică (unire ce respectă termenii formulați de Sinodul de la Calcedon: fără împărțire sau despărțire, fără amestecare sau contopire) și care influențează la Sfântul Maxim până și terminologia folosită în raport cu acestea: planul ființei și planul existenței sau, altfel spus, planul Logos-ului și planul tropos-ului. Astfel, planului ființei îi corespund termeni bine precizați precum: *οὐσία, ὑποκείμενον, ἐννόστατον* și, desigur, *λόγος-ul* iar planului existenței îi corespunde un alt set terminologic precum: *εἶναι, ὑπαρξις, ὑπόστασις* și *τρόπος-ul*. Apoi am încercat să definesc cât mai bine înțelesul termenului *σύνθεσις* cel atât de important în sistemul teologic creat de Sfântul Maxim, mai ales din perspectiva înțelesului adus asupra altor termeni importanți: *φύσις* și *εἶδος* (natură

și specie). Din perspectiva temei cercetate de noi, explicația și înțelegerea acestor termeni este esențială. Nu ai cum să înțelegi și să poți face distincție între voința naturală cea după rațiunea ființei și voința gnostică cea după rațiunea existenței/ființării fără definirea corectă a planurilor ontologice precum și a terminologiei ce le definește. Nu ai cum pătrunde sensul profund atins de textele Sfântul Maxim fără să ții cont de terminologia folosită. Iar Sfântul Maxim e foarte exact și scrupulos în exprimare chiar dacă un termen sau altul cunoaște o anumită dezvoltare în timp și în raport cu problemele dezbătute la un moment dat. Iar ca înțelegerea să poată trece mai departe, trebuie definite câteva dintre principiile existenței create așa cum le definește teologia Sfântului Maxim. Printre aceste principii se numără cel al diversității (διαφορά) conform căruia, om înseamnă bărbat și femeie sau cum că o specie nu se definește și nu poate exista printr-un singur individ. Altfel nu putem avea acces la înțelesul voinței gnostice, voință care în planul existenței este responsabilă de această diversitate a persoanelor din aceeași specie având logosul unic și neschimbat în planul ființei. Dacă ne-am fi rezumat doar la atât nu ar fi fost suficient. De aceea am trecut abordarea pe un palier axiologic și mai concret, cel antropologic. Natura umană e λογική și θελητική în același timp. Omul e făptură rațională și doritoare în același timp. Mișcarea ca lucrare și voință ca dorire, țin de natură, iar modul cum acestea se desfășoară în planul existenței țin de persoană și definesc tropusul ca ansamblu sintetic a felului de a exista la un moment dat. Abia acum putem afirma că voința gnostică este direct influențată de gnomi cel desprins din ἔξις odată ce prin căderea adamică păcatul intră în modul existenței prin “ființa plăcerii”, ființă ce se moștenește prin naștere de către tot neamul omenesc. După ce am prezentat înțelesul voinței gnostice și modul cum operează ea la nivelul rațiunii după existența concretă, am pătruns și mai adânc în sistemul teologic maximian pentru a înțelege noțiunea atât de complexă a lui gnomi (τό τῆς γνώμης ὄνομα). Misiunea nu a fost una defel simplă deoarece termenul cunoaște multiple înțelesuri pe care le-am urmărit în Sfânta Scriptură, în scrierile filozofice vechi, literatura antică păgână și în sfârșit, în sistemul teologic al Sfântului Maxim în care termenul, deși își păstrează sensul teologic inițial, cunoaște etape de dezvoltare, se perfecționează și se șlefuește până ajunge la maturitate. În continuare, am prezentat etapele procesului volițional în care gnomi se amestecă și pe care îl influențează, iar aceste etape au fost preluate din sistemul

Sfântul Maxim care la rândul său dezvoltă ceea ce cunoscuse din antropologia lui Nemesius de Emesa. Astfel, ne ocupăm pe scurt de aceste etape voliționale: dorința, cercetarea, luarea la cunoștință, deliberarea, judecata, alegerea și acțiunea sau impulsul final. Urmând cercetării lui Sherwood care plasează pe gnomi în procesul volițional între judecată și alegere putem, în sfârșit, să-l definim pe gnomi ca *dispoziția voinței* și să-l încadrăm psihologic în planul atitudinilor generate de proiecții modificate de “ființa plăcerii” ce se vor concretiza sub patima iubirii de sine în scheme cognitive dezadaptive care vor desincroniza voința gnomică de voința naturală și vor corupe principiul diferenței în principiul despărțirii pe toate planurile existenței. Cele de mai sus, ne dau posibilitatea de a aborda la finalul acestui capitol introductiv câteva înțelesuri legate de tropos ca mod de existență, ca tipar comportamental.

Mintea și voința se află împreună pe cel mai înalt palier axiologic în sistemul teologic maximian, într-o unire sintetică în care gnomi are un aport definitoriu prin faptul că pervertește mintea prin proiecții și scheme de gândire generate de patimi și își impune dispoziția asupra voinței gnomice ce se desincronizează de voința după natură. Întregul proces prezentat se pliază într-un mod corespunzător la ceea ce psihologia numește sistemul cognitiv. Consecințele lui gnomi în planul existenței ca și tropos se pliază la fel de corespunzător pe ceea ce psihologia numește comportament. Prin urmare, apare firesc demersul nostru de a demonstra influența lui gnomi concretizată ca tropos atât din perspectiva psihologiei cognitiv-comportamentale cât și din cea a spiritualității Sfântului Maxim. Totuși, pentru a putea realiza metoda oglindirii, a paralelismului, vom începe această abordare din perspectiva psihologiei fundamentale în general și a celei cognitiv-comportamentale în special, întrucât metoda descriptivă folosită de acestea este una mai elaborată.

În capitolul al doilea ne ocupăm de gnomi și tropos din perspectiva psihologiei cognitiv-comportamentale. Mai întâi încercăm să realizăm un model antropologic din perspectiva psihologiei fundamentale și pentru aceasta, la începutul cercetării, prezentăm câteva aspecte introductive legate de etapele dezvoltării ramurii cognitiv-comportamentale în rândul celorlalte direcții și ramuri pe care le cunoaște psihologia modernă. În continuare facem referire la ceea ce înțelege psihologia cognitiv-comportamentală când definește un

sistem cognitiv și după ce-l definim și-l particularizăm după regula de bază a științelor cognitive (modelare-formalizare-simulare) încercăm să integrăm gnomi ca predispoziție atitudinală printre valorile variabile predefinite ce generează un model cognitiv. Pentru ca încercarea integrării lui gnomi în rândul mecanismelor psihice să fie una relevantă, mai întâi ne ocupăm de modul în care psihologia cognitiv-comportamentală definește psihicul. Totuși, definirea psihicului ca sistem bio-chimic substanțial, energetic și informațional aflat în sinergie cu mediul înconjurător și cu sine, nu este neapărat receptată uniform de toate ramurile psihologiei actuale, prin urmare, respectând metoda oglindirii, prezentăm mai departe și cum definește teologia creștin ortodoxă pe psihe iar din acest demers se întrevede deja anticipat manifestarea prin minte la nivelele lui psihe a celor două planuri ontologice (cel ființial și cel existențial) specifice sistemului maximian, planuri la care psihologia nu se poate raporta ea fiind manifestă doar în planul existențial. Nu putem vorbi despre psihe fără a dezbate problema stărilor în care acesta se manifestă: conștient, subconștient, inconștient urmând ca atunci când în oglindă vom vorbi despre aceste stări din perspectiva spiritualității Sfântul Maxim, să vorbim despre inimă ca centrul ființei în care, ca pe o axă verticală, se manifestă nu doar conștientul și subconștientul ci, prin mintea curățită de nevederea Adevărului, se manifestă și supraconștientul.

Din moment ce psihe și stările lui au fost abordate în cercetarea noastră se poate trece mai departe: studierea mecanismelor psihice. Mai întâi prezentăm definiția lor și apoi împărțirea lor clasică după metoda psihologiei fundamentale urmând să ne ocupăm de fiecare mecanism în parte și să încercăm să observăm locul lui gnomi, influența lui în aceste mecanisme. Am folosit în cercetarea noastră manualele românești clasice de psihologie fundamentală la care am adăugat referințele specifice legate de aceste mecanisme pe care le generează ramura cognitiv-comportamentală. Ca urmare, am încercat să sesizăm prezența și influența lui gnomi în cadrul acestor mecanisme psihice precum și aplicarea acestei influențe la nivel comportamental în tropsos. Cercetare s-a realizat din perspectiva mecanismelor psihice informațional-operaționale primare și secundare, a mecanismelor psihice energizant-stimulatoare, a mecanismelor psihice reglatoare, a mecanismelor psihice integratoare și apoi din perspectiva imaginii de sine, a conștiinței de sine și a eului. Concluzia aferentă acestui capitol

încearcă o integrală lămuritoare a lui gnomi ca dispoziția voinței și a modului în care acționează asupra psihicului și comportamentului uman, demers întreprins din perspectiva teologului.

În capitolul al treilea ne ocupăm de gnomi și tropos din perspectiva antropologiei Sfântului Maxim. Mai întâi stabilim un cadru antropologic general valabil în antropologia creștin ortodoxă, apoi o particularizăm specific sistemului teologic maximian. Cum în istoria mântuirii există trei etape existențiale distincte, fiecare cu un specific antropologic aparte, starea adamică, starea de după cădere și starea restaurării în Hristos, am încercat să urmărim manifestarea lui gnomi și tropos din perspectiva antropologică a fiecărei etape amintite. Primul subcapitol tratează modelul antropologic în starea paradisiacă după specificul teologie Sfântului Maxim. Următorul subcapitol studiază modelul antropologic în starea căderii și debutează cu prezentarea evenimentului căderii și consecințele căderii din perspectiva teologiei Sfântului Maxim. Odată ce cadrul general este explicat, urmează o expunere în oglindă cu prezentarea mecanismelor psihice din perspectiva psihologiei cognitiv-comportamentală a mecanismelor psihice din perspectiva teologie Sfântului Maxim. Ne ocupăm de mecanismele psihice informațional-operaționale, de cele stimulator-energizante, de cele de reglaj, de cele integratoare, de imaginea de sine, conștiință și eu, urmărind efectul lui gnomi în manifestarea troposului din opera teologică a Sfântului Maxim. Următorul subcapitol definește modelul antropologic în următoarea etapă din istoria mântuirii, în etapa restaurării naturii umane în Hristos. Mai întâi definim pe Hristos ca model antropologic ideal. Ca să putem realiza acest lucru trebuie urmărită atât latura statică a definiției cât și cea dinamică. Astfel din perspectiva statică a definiției, Întruparea și consecințele acestei întrupări în natura existenței umane îl așază pe Hristos ca model antropologic ideal, iar din perspectiva dinamică a definiției continuarea modelului ideal prin Biserică ca și întrupare permanentă a lui Hristos în istorie prin lucrarea Duhul Sfânt, întrupare permanent concretizată de Biserică în sfinții săi. Toate cele enumerate sunt urmărite în conformitate cu sistemul teologic maximian din opera sa. Următorul subcapitol se ocupă cu procesul îndumnezeirii mecanismelor psihice lucru posibil în natura umană restaurată de Hristos, în Biserică prin Sfintele Taine. Ne ocupă de viața practică, de cea contemplativă și de cea mistică în conformitate cu

învățătura Sfântului Maxim. La finalul acestui subcapitol încercăm să vedem convergențele și divergențele rezultate din oglindirea celor două domenii de cercetare în legătură cu efectele lui gnomi și tropos asupra mecanismelor psihice umane.

Pentru ca cercetarea abordată în capitolele precedente să nu se rezume doar la partea teoretică, încercăm în capitolul al patrulea o aplicare practică asupra unei suferințe psihice determinate de efectul lui gnomi în viața psihică. Am ales să prezentăm o psihoterapie din perspectiva psihologiei cognitiv-comportamentale mai întâi și apoi a celei duhovnicești.

Încheiem demersul cercetării noastre prin concluziile ce se impun:

“Va fi însă posibil ca nebunia, cea mai solitară dintre suferințe și cea mai socială dintre maladii, să fie redusă în cele din urmă numai și numai la biologie? De acest lucru trebuie să ne îndoim profund. Este improbabil ca dimensiunile socială și culturală ale tulburărilor psihice, o parte indispensabilă a poveștii nebuniei în civilizațiile lumii de-a lungul secolelor, să dispară treptat sau să se dovedească a fi simple caracteristici epifenomenale ale unei trăsături universale a existenței umane. Nebunia are într-adevăr semnificațiile ei, oricât de ambigue și de efemere au fost încercările noastre de a le surprinde. Ea rămâne o enigmă fundamentală, un reproș la adresa rațiunii, parte ineluctabil integrantă a civilizației”¹.

Așa își încheie Andrew Scull remarcabila sa lucrare, *O istorie culturală a nebuniei. De la Biblie la Freud, de la casa de nebuni la medicina modernă*. Lectura ei ar trebui să fie un preambul obligatoriu pentru toți cei care doresc să-și formeze o imagine cât mai amplă asupra a ce a însemnat “cea mai solitară dintre suferințe și cea mai socială dintre maladii” pe parcursul istoriei omenirii. În comparație cu suferințele bolnavilor psihic din toate timpurile și culturile, orice program apune. Este o realitate cât se poate de tristă... Biserica nu a putut sta deoparte de această suferință umană profundă, cum nici

¹ Andrew SCULL, *O istorie culturală a nebuniei. De la Biblie la Freud, de la casa de nebuni la medicina modernă*, Colecția PLURAL M, traducere Anacaona MÂNDRILĂ-SONETTO, Editura POLIROM, Iași, 2017, p. 381.

Hristos nu a fost indiferent față de orice suferință. Se recunoaște astăzi că “primele spitale pentru bolnavi și infirmi, ca instituții de caritate, fuseseră înființate în Imperiul Bizantin (dacă trecem cu vederea spitalele militare pe care le crease ocazional Imperiul Roman de Apus), însă ideea a fost adoptată rapid de creștinii din alte zone ale Orientului Apropiat, cu mult înainte de apariția islamului”². Creștinii au văzut mereu în semenii lor suferind de boli psihice chipul lui Dumnezeu și s-au purtat cu aceștia ca atare, cu toată dragostea, tratându-i ca pe Hristos care zice: “Adevărat zic vouă, întrucât ați făcut unuia dintr-acești frați ai Mei, prea mici, Mie Mi-ați făcut” (Mt. 25, 40). Destulă vreme, tratarea problemelor psihice rămâne, cel puțin în țările creștine, sub apanajul Bisericii. Cu timpul, medicina apare ca domeniu de sine stătător, din cadrul medicinei se desprinde psihiatria, apoi psihologia cu subcategoriile și ramurile ei. Se respectă, cumva, toate etapele necesare unei noi științe așa cum le descrie T. Kuhn. Normal, odată cu trecerea timpului se ajunge și la etapa crizei când paradigma trebuie regândită. Astfel, când se referea la cauzele bolilor de natură psihică, Larchet remarcă corect:

“Foarte clasicul *Manual de Psihiatrie* a lui H. Ey. P. Bernard și C. Brisset constată în prezent coexistența a patru mari tipuri de teorii: 1) teorii organo-mecaniciste, care consideră că bolile mintale au origine organică; 2) teorii psiho-dinamice ale inconștientului patogen, care le consideră ca fiind un efect al forțelor inconștientului (Freud și discipolii săi, Jung); 3) teorii socio-psihogene ale factorilor de mediu care înfățișează bolile mintale ca pe niște reacții patologice de natură psihologică la situații nefericite sau dificile (școala anglo-saxonă, Pavlov), sau la eșecuri de comunicare, mai ales în sânul familiei (Bateson, Watzlawick și școala de la Palo Alto); 4) teorii organogene dinamiste, care consideră că bolile mintale sunt generate de o de structurare a ființei psihice, această dezorganizare fiind condiționată de factorii organici (Jackson, Janet, Ey). Aceste poziții diferite se exclud, în principiu, una pe alta: prima apără o ideologie pur organică și respinge, deci, orice factor psihogeni sau sociogeni; cea de-a doua, acordând întâietate factorilor psihogeni, refuză bolilor mintale orice fundament organic și,

² A. SCULL, *O istorie...*, p. 56.

deși admite importanța anumitor factori relaționali, îi consideră pe aceștia drept endogeni; cea de-a treia, respingând orice etiologie organică și orice intervenție a unui inconștient psihic, atribuie în mod exclusiv bolile mintale unor factori exogeni; cea de-a patra exclude astfel de factori, ca și recurgerea la inconștient, și, deși admite un substrat organic al bolilor mintale, nu acceptă că simptomele lor să depindă în mod direct și mecanic de acesta, ci recunoaște un rol esențial dinamicii forțelor psihice în structura și evoluția acestor boli”³.

Depășindu-se situația de criză, în noua paradigmă în care se află psihiatria și psihologia, se purcede spre o unificare în diagnosticare și evaluare, deși metodele de terapie rămân foarte diversificate. În afară de etiologia de tip demonic, pe care psihiatria și psihologia modernă nu o iau în calcul, celelalte etiologii pe care Biserica le afirmă de 2000 de ani, somatică și spirituală, sunt confirmate și de către acestea. Ba chiar mai mult, apariția în psihologie a atât subcategorii, ramuri și specialități nu fac decât să deschidă larg orizontul cuprinderii minții umane la complexitatea naturii umane în multitudinea manifestărilor ei, în încercarea de înțelegere a tainei ei atât de frumos exprimată de toată tradiția duhovnicească a Bisericii:

“Printre lucrurile necuprinse creații mă văd și pe mine – omul. Cine sunt eu? De unde sunt eu? Care-i cauza aflării mele pe pământ? Care-i scopul vieții mele pământești, a acestei călătorii scurte, istovitoare și extenuantă în raport cu tine însuși, în comparație cu veșnicia... Apar în această lume inconștient, fără a avea vreo contribuție la aceasta, ca mai apoi să plec din ea împotriva voinței mele, într-un mod nesigur și neprevăzut. Nu știu ce se va întâmpla cu mine, peste o zi sau peste un minut. Totdeauna întâlnesc ceva neașteptat. Mereu mă aflu sub influența unor circumstanțe și situații de care sunt condiționat. O viață petrecută în zadar te face pradă unor asemenea cugetări. Însă ele nu pot fi ascunse de Creator. Modalitatea trecerii mele prin viața pământească

³ JEAN-CLAUDE LARCHET, *Terapeutică bolilor mintale. Experiența răsăritului creștin din primele secole*, traducere Florin SICOIE, Editura Harisma, București, 1997, p. 19.

e înspăimântătoare și ea se numește moarte. Noțiunea de moarte este legată de cea a întreruperii existenței; însă, în interiorul meu există în mod involuntar convingerea că eu sunt nemuritor. Mă simt nemuritor și toate acțiunile mele vin în concordanță cu acest simțământ. Cei care mor acționează în acel moment ca niște trecători, ca unii care se strămută și nu ca unii care sunt sortiți unei totale dispariții. Omul este o taină pentru sine însuși. Oare această taină va fi pecetluită și nu există nici un mijloc pentru a fi descoperită? Da! A pecetluit-o pentru om păcatul și căderea. Omul e lipsit de adevărată discernere și cunoaștere. Atâta timp cât mă aflu în propria-mi cădere, tot atât și taina – omul – va rămâne pentru mine neexplicată, căci rațiunea mea stricată, bolnavă și orbită de minciună nu are capacitatea de a o descoperi. Taina – omul – se deschide în măsura accesibilă și benefică pentru noi de Dumnezeu care a luat chipul omului, de Domnul nostru Iisus Hristos, «Întru care sunt toate visteriile înțelepciunii și ale cunoștinței ascunse»⁴.

Ramura actuală cognitiv-comportamentală a psihologiei este la modă. De ce? Pentru că are rezultate semnificative în îmbunătățirea condiției umane ce nu pot fi contestate. Pentru că are metodă cibernetică prin treimea *modelare-formalizare-simulare*, pentru că e axată pe niveluri ce iau în considerare și inconștientul și supraconștientul cu procesele lor cognitive-impenetrabile, pentru că ia în considerare simbolul ca punte între niveluri ale realității, pentru că poate decripta scheme cognitive, le poate modifica și prin aceste modificări modifică și comportamentul uman etc. Dar, așa afirma, poate pentru că se apropie cel mai mult de ceea ce a făcut și face Biserica de 2000 de ani prin duhovnicie. Metanoia înseamnă schimbarea minții, întoarcerea la ceea ce e după ființă. Rezultatul metanoi este unul comportamental, anume integrarea și încadrarea liturgică. Iar acestea sunt premisele îndumnezeirii. De la existență bună la existență veșnic bună la care am tot făcut referire. Nu ne mirăm că psihologi citesc teologie. Nu ne mirăm că din postura actuală ei realizează bogăția spiritualității creștine. Dar nu ne mirăm nici că teologii citesc psihologie. Căci și

⁴ Sfântul IGNATIE BRIANCANINOV, *Cuvânt despre om*, Editura Egumenița, 2007, p. 15-16.

duhovnicia trebuie centrată pe fiecare ucenic în parte. Nu ne mirăm că apare o psihologie a religiei sau o psihologie pastorală:

“Criza existențială, care îl caracterizează pe omul contemporan și care, în secolele XX și XXI, este exprimată atât de limpede în filosofie, în literatură și în artele plastice, îl conduce pe om la dezvoltarea unor mecanisme de apărare complexe, prin care este tulburată armonia sa interioară, iar uneori și homeostazia psiho-somatică a acestuia, comportamentul său social fiind și el afectat în mod profund. Sentimentul de nesiguranță de care este stăpânit îi amplifică incertitudinea existențială și intensifică fixarea sa în tristețe, în anxietate, în sentimentul de deznădăjduire și de zădărnicie a așteptărilor sale. (...) Cunoașterea dobândită din sfera psihologiei și psihiatriei îi poate fi de ajutor preotului ori de câte ori se confruntă cu o tulburare congenitală a substratului psihic al omului, abordarea și înțelegere fenomenelor psihice putând fi înlesnite în astfel de cazuri prin abordarea acestora din perspectiva psiho-patologiei”⁵.

De ce Sfântul Maxim? Pentru că lumea descoperă din ce în ce mai mult că teologia sa, sistemul său, ajută la medierea între contrarii. Rostul inițial al omului era acela de a fi mediator. Sfântul Maxim o spune deosebit de apăsător și de clar. Omul trebuia să medieze, în conformitate cu natura sa sintetică, între Dumnezeu și creație, între inteligibil și sensibil, între lumea văzută și cea nevăzută, între rai și lume, între bărbat și femeie, între minte și lucrare, între rațiune și simțire etc. Inițial, omul eșuează în misiunea sa. Dar Hristos împlinește desăvârșit această mediere. În El toate se unesc neamestecat. Iar Duhul Sfânt continuă această lucrare în Biserica lui Hristos în sfinți Săi din toate condițiile modale. Sfântul Maxim nu face excepție de la această lucrare. Și el mediază: între Răsărit și Apus, între ființă și existență, între logos și tropos, între teologie și știință, între duhovnicie și psihologie. Dintr-o dată, o proiecție psihică deformată ce determină o schemă cognitivă dezadaptivă devine sinonimă cu gnomi și cu alegerile greșite determinate de o minte întunecată iar consecința e aceeași: omul se dezadaptează de

⁵ Stavros I. BALOYANNIS, *Psihologie pastorală*, traducere de Emanuel Dumitru, Editura Doxologia, Iași, 2015, p. 5-6.

Dumnezeu, de semeni, de sine. Totul generează un tropos necomform. E nevoie de vindecare, de terapie duhovnicească și, de ce nu, psihică. Când e vorba de iubire, Sfântul Maxim ne învață că doar medierea contrariilor dă naștere la soluții câștigătoare. De aceea el ne cheamă la iubire, la ieșirea din individualism:

“Potrivit Sfântului Maxim, există în omul căzut o patimă fundamentală, mama tuturor celorlalte patimi, care este filautia sau iubirea egoistă de sine. Prin ea, dispoziția de a vrea (γνώμη) a fiecăruia se găsește în dezacord cu a celorlalți (fiecare afirmându-se în individualitatea sa, în detrimentul celorlalți), fragmentând astfel natura umană în felurite «părți antagoniste». În fața acestei situații de luptă a naturii umane împotriva ei înseși, Sfântul Maxim cheamă la iubire, prin care se realizează armonia dispozițiilor de a voi ale tuturor și prin care se înfăptuiește unificarea naturii umane, aducând-o la unitatea originară a logos-ului ei. Prin iubire, oamenii, încetând să mai ia în considerare ceea ce le este propriu și ceea ce îi separă, nu văd decât ceea ce au în comun și-i unește. În locul acestei inegalități greșite, potrivit căreia fiecare pretinde să-l domine pe celălalt, apare o egalitate absolută. «Dragostea perfectă, scrie Sfântul Maxim, nu admite, între toți oamenii care au toți aceeași natură, nici o distincție bazată pe diferența de caracter. Ea nu vede niciodată decât această unică natură, ea iubește în mod egal pe toți oamenii». «Acela care [...] deține dragostea perfectă, mai scrie el, nu mai face diferență între sine și celălalt. [...] El nu mai vede în oameni decât natura lor unică: pe toți îi vede pe plan de egalitate, pentru toți bate aceeași inimă.» Prin dragoste, omul ajunge să nu mai privească pe nici un om ca pe altcineva, decât sine însuși, văzându-l ca pe un mădular al propriei naturi, după asemănarea Cuvântului întrupat, Care i-a cuprins pe toți oamenii în natura umană pe care El a asumat-o, cu scopul de a-i mântui pe toți, permițându-le să fie toți uniți între ei și cu Sine Însuși”⁶.

⁶ Jean-Claude LARCHET, *Actualitatea teologiei Sfântului Maxim Mărturisitorul*, traducere Paula și Marian Grosu, Conferință susținută de domnul Jean-Claude Larchet, pe 15 octombrie 2010, în Aula “Mihai

Noțiunea de gnomi trimite la noțiunea de cogniție, noțiunea de tropos trimite la complexul comportamental, metanoia ca schimbare a schemei cognitive trimite la terapia cognitiv-comportamentală – și toate cele enumerate la a încerca un limbaj comun, de dragul omului, în vederea existenței sale bune spre existența veșnic bună.

Eminescu” a Universității “Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în cadrul lansării traducerii în limba română a lucrării sale *Sfântul Maxim Mărturisitorul, mediator între Răsărit și Apus*, publicată la Editura “Doxologia” a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, *2010-Anul omagial al Crezului Ortodox*, p. 17.

Bibliografie

Izvoare

Biblice:

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.
2. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ediție jubiliară a Sfântului Sinod, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001.
3. *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și a celei nouă*, Ediția Sfântului Sinod, Tipografia Cărilor Bisericești, București, 1914.
4. *Noul Testament cu Psalmii*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2008.

Patristice:

1. IGNATIE BRIANCANINOV, *Cuvânt despre om*, Editura Egumenița, 2007.
2. DIONISIE AREOPAGITUL, *Opere complete*, trad. Dumitru Stăniloae, Paideia, București, 1996.
3. IOAN DAMASCHIN, *Dogmatica*, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1943, Apologeticum 2004.
4. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Opera Omnia*, în "Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca" [Patrologiae Graeca], editat de Jacques-Paul MIGNE, vol. XC, tomus primus, Paris, 1963.
5. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Opera Omnia*, în "Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca" [Patrologiae Graeca], editat de Jacques-Paul MIGNE, vol. IXC, tomus secundus, Paris, 1963.
6. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Ambigua. Tilcuiri ale unor locuri cu multe și adânci înțelesuri din sfinții Dionisie Areopagitul și Grigorie Teologul*, Editura Institutului Biblic

- și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, PSB 80, București, 2003.
7. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, PSB 81, trad. pr. prof. Dumitru STĂNILOAE, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990.
 8. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Mystagogia, cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii*, trad. pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 2000.
 9. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Întrebări și Nedumeriri*, traducere din limba greacă veche și note de Laura ENACHE, studiu introductiv, indici, bibliografie și note de pr. Dragoș Bahrim, Doxologia, Iași, 2012.
 10. MAXIM MĂRTURISITORUL, *The ascetic life / The four centuries of charity*, The Newman Press, Westminster (MD) 1955.
 11. MAXIM MĂRTURISITORUL. *Cuvânt ascetic, Capete despre dragoste, Capete teologice, Întrebări, nedumeriri și răspunsuri, Tâlcuire la Tatăl nostru*, în Filocalia sau culegere din scrierile sfinților părinți care arată cum se poate omul curăța, lumina, desăvârși, vol. 2, trad. pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Apologeticum, 2005.
 12. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Răspunsuri către Talasie*, în Filocalia sau culegere din scrierile sfinților părinți care arată cum se poate omul curăța, lumina și desăvârși, vol. 3, trad. pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Apologeticum, 2005.
 13. NEMESIUS din Emesa, *Despre natura omului*, Editura Univers enciclopedic gold, Colecția Cogito, București, 2012.
 14. МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Творения преподобного Максима Исповедника. Книга II. Вопросы-ответы к Фалассию*, ediția Book Reader, ePub.
 15. MAXIMI CONFESSORIS, *Mystagogia. Una cum latina interpretatione Anastasii Bibliothecarii*, în “Corpus Christianorum Series Graeca”, vol. 69, editat de Christian Boudignon, Brepols Publishers, Turnhout, 2011.
 16. MAXIMOS THE CONFESSOR, *On Difficulties in the Church Fathers. The Ambigua*, vol. I, II, editare și traducere

în engleză de Nicholas Conostas, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts/London, England, 2014.

17. ST. MAXIMUS THE CONFESSOR, *The Ascetic Life. The Four Centuries on Charity*, translated and annotated by Polycarp Sherwood, Longmans, Green and Co, London, 1955.

Lucrări de specialitate:

1. American Psychiatric Association, *DSM-5. Manual de diagnostic și clasificare statistică a tulburărilor mintale*, ediția a V-a, Editura Medicală Callisto, București, 2016.
2. ANIȚEI, Mihai, *Fundamentele psihologiei I*, Editura Universității Titu Maiorescu, București, 2005.
3. BAILLY, M.A. *Dictionnaire grec-français*, Hachette, Paris, onzième édition revue, édition revue per Louis Sechan et Pierre Chantraine, Paris, Hachette, 1950.
4. BALOYANNIS, Stavros I, *Psihologie pastorală*, traducere de Emanuel Dumitru, Editura Doxologia, Iași, 2015.
5. BAKKER, Michael, *Maximus and Modern Psychology*, The Oxford Handbook of Maximus the Confessor, Edited by Pauline Allen and Bronwen Neil, Print Publication Date: Mar 2015, Subject: Religion, Theology and Philosophy of Religion, Christianity, Online Publication Date: Jul DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199673834.013.27, 2015.
6. BALTHASAR, Hans Urs von, *Liturgia cosmică. Lumea în gândirea Sfântului Maxim Mărturisitorul*, traducere Pr. Alexandru I Roșu, Colecția "Patristica", Editura Doxologia, Iași, 2018.
7. BALTHASAR, Hans Urs von, *Liturgie cosmique. Maxime le Confesseur*, coll. Théologie, no 11, traduit de l'allemand par L. Lhaumet et H.-A. Prentout, Aubier, Paris, 1947.
8. BATHREL, D, *The Oxford Handbook of Maximus the Confessor*, Demetrios BATHREL os, *Passions, Ascesis, and the Virtues*, Edited by Pauline Allen and Bronwen Neil; Print Publication Date: Mar 2015 Subject: Religion, Theology and Philosophy of Religion, Christianity Online Publication

Date: Jul DOI: 0.1093/oxfordhb/9780199673834.013.14; 2015.

9. BECK, T. Aaron și colaboratori, *Terapia cognitivă a tulburărilor de personalitate*, Colecția psihologul expert, Editura ASCR ASCRED, Cluj-Napoca, 2011.
10. BLOWERS, Paul M., WILKEN, Robert Louis, *St Maximus the Confessor. On The Cosmic Mystery of Christ. Selected Writings*, traducere P. Blowers, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York, 2003.
11. BOISACQ, Emille, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Étudiée dans ses rapports avec les autres langues indo-européennes*, Librairie Klincksieck, Heidelberg-Paris, 1923.
12. BRÎNZĂ, Bogdan-Vlăduț, *Patimă și pătimire în teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul. Relevanța lor pentru teologia morală contemporană*, Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Facultatea de Teologie Ortodoxă Dumitru Stăniloae, Rezumat teză doctorat, Iași, 2020.
13. DAVID, Daniel, *Tratat de psihoterapie cognitivă și comportamentale*, Seria Collegium, Psihologie, Editura Polirom, Iași, 2006.
14. EPIFANOVICH, S.L., *Sfântul Maxim Mărturisitorul și teologia bizantină – studiu teologic*, Editura Evanghелиsmos, București, 2009.
15. EPIFANOVICH, S.L., *Материал к изучению жизни и творчества прп. Максима исповедника*, editura Univ. Sv. Vladimira, Kiev, 1917.
16. EȚCO, C., FORNEA, I., DAVIDESCU, E., TINTIUC, T., DANILIU, N., CĂRĂRUȘ, M., *Psihologia generală, Suport curs*, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie Nicolae Testemițanu. Catedra Econ., Management și Psihopedagogie, Chișinău, 2007.
17. GOLU, Mihai, *Fundamentele psihologiei*, vol. II, Ediția a V-a, Editura Fundației România de mâine, București, 2007.
18. GUȚU, Gheorghe, *Dicționar latin-român*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
19. HEIDEGGER, Martin, *Ființa și timpul*, o traducere a lui Sein și Zeit, Editura Humanitas, București, 2016.

20. HEINZER, F., *Gottes Sohn als Mensch. Die Struktur des Menschseins Christi bei Maximus Confessor*, Fribourg (Elveția), 1980.
21. HOLDEVICI, I., *Tratat de psihoterapie cognitiv-comportamentală*, Colecția Psihologie-Psihoterapie, Editura Trei, București, 2011.
22. HUSSERL, Edmund, *Cercetări logice II. Cercetări asupra fenomenologiei și teoriei cunoașterii*, partea a II-a, cercetările 3, 4, 5, traducere Christian Ferencz-Flatz și Ion Tănăsescu, ed Humnaitas, București, 2012.
23. IONESCU, Pr. Răzvan, și LEMENI, Adrian, *Dicționar de teologie ortodoxă și știință*, Editura Cartea Veche, București, 2009.
24. JONES, H.S, *A Greek-English Lexicon*, compiled by Henry George LIDDEL and Robert SCOTT, revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart JONES, Clarendon Press, Oxford, 1996.
25. KNEŽEVIĆ, Mikonja, *Maximus the Confessor (580-662): Bibliography*, Institute for Theological Research, colecția Bibliografia serbica theologica, vol. 6, Belgrade, 2012.
26. LAMPE, G.W.H, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1961.
27. LARCHET, Jean-Claude, *Sfântul Maxim Mărturisorul. O introducere*, Editura Doxologia, Iași 2013.
28. LARCHET, Jean-Claude, *Terapeutica bolilor spirituale*, traducere Marinela BOJIN, Editura Sophia, București, 2001.
29. LARCHET, Jean-Claude, *Terapeutica bolilor mintale. Experiența răsăritului creștin din primele secole*, traducere Florin Sicoie, Editura Harisma, București, 1997.
30. LARCHET, Jean-Claude, *Îndumnezeirea omului la Sfântul Maxim Mărturisorul*, traducere Marinela BOJIN, Editura Basilica, București, 2019.
31. LARCHET, Jean-Claude, *Inconștientul spiritual. Adâncul neștiut al inimii*, traducere Marinela BOJIN, Editura Sophia, București, 2009.
32. LARCHET, Jean-Claude, *Fundamentele spirituale ale crizei ecologice*, tradus de Marinela Bojin, Editura Sofia, București, 2019.

33. LARCHET, Jean-Claude, *La divinisation de l'homme selon Saint Maxime le Confesseur*, Cerf, Paris, 1996.
34. LARCHET, Jean-Claude, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Cerf, Paris, 1998.
35. LOLLAR, Joshua, *Reception of Maximian Thought in the Modern Era*, The Oxford Handbook of Maximus the Confessor, Edited by Pauline Allen and Bronwen Neil, Print Publication Date: Mar 2015, Subject: Religion, Theology and Philosophy of Religion, Christianity, Online Publication Date: Jul DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199673834.013.29, 2015.
36. LOSSKY, Vladimir, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, Editura Humanitas, București, 2016.
37. LOUTH, Andrew, *Maximus the Confessor*, Londra, Routledge, 1996.
38. LEMENI, Adrian, *Adevăr și demonstrație. De la incompletitudinea lui Godel la vederea mai presus de orice înțelegere a Sfântului Grigore Palama*, Editura Basilica, București, 2019.
39. MANCA, Luigi, *Il primato della volontà in Agostino e Massimo il Confessore*, Editura Armando, Roma, 2002.
40. MICLEA, Mircea, *Psihologie cognitivă. Modele teoretico-experimentale*, Ediția a II-a revăzută, Seria Collegium. Psihologie, Editura Polirom, Iași, 1999.
41. MIRCEA, Corneliu, *Facerea. Tratat despre ființă*, Editura Cartea românească, București, 2001.
42. POPESCU, Gabriela Ligia, *Comportamentul religios – de la psihologie la o perspectivă transdisciplinară*, UBB Cluj, Facultatea de Studii Europene, Școala doctorală “Paradigma european”, 2014.
43. POPPER, K. R., *Logica cercetării*, studiu introductiv și note de Mircea Flonta, traducere de Mircea Flonta, Alexandru Surdu și Erwin Tvig, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.
44. RENCZES, Philipp Gabriel, *Agir de Dieu et liberté de l'homme. Recherches sur l'anthropologie théologique de saint Maxime le Confesseur*, Cerf, Paris, 2003.
45. RUSU, Elena-Claudia, *Psihologie cognitivă*, ediția a II-a, Editura Fundației “România de mâine”, București, 2007.

46. SCULL, Andrew, *O istorie culturală a nebuniei. De la Biblie la Freud, de la casa de nebuni la medicina modernă*, Colecția Plural M, traducere Anacaona Mândrilă-Sonetto, Editura Polirom, Iași, 2017.
47. SHERWOOD, Polycarp, *St. Maximus the Confessor, The Ascetic Life, The Four Centuries of Charity*, introducere, traducere și note, în: Johannes Quasten, Joseph C. Plumpe (ed.), *Ancient Christian Writers – 21*, The Newman Press-Longmans, Green & co., Westminster-London, 1955.
48. SHERWOOD, Polycarp, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, Studia Anselmiana 36.Fasciculus XXXVI, Publisher: Herder; 1st THUS edition (January 1, 1955).
49. SHERWOOD, Polycarp, *An annotated date-list of the work of Maximus the Confessor*, Editura Orbis Catholicus, Herder, Roma, 1952.
50. SHERWOOD, Polycarp, *The Earlier Ambigua of Saint Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, Editura Pio X, Roma, 1955.
51. SPERRY, Len, *Tulburări de personalitate din DSM-5. Evaluare, conceptualizare de caz și tratament*, traducere Camelia Dumitru, Editura Trei, București, 2018.
52. STĂNILOAE, Pr. Prof. Dumitru, *Ascetica și mistică Bisericii Ortodoxe*, EIBMBOR, București, 2002.
53. STĂNILOAE, Dumitru, *Teologia dogmatică ortodoxă*, volumul II, ediția a II-a, Editura Institutului Biblic de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997, ediția electronică, Apologeticum.
54. STĂNILOAE, Dumitru, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, Editura Omniscop, Craiova, 1993.
55. STĂNILOAE, Dumitru, *Studii de teologie dogmatică ortodoxă*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1990.
56. THUNBERG, Lars, *Antropologia teologică a Sfântul Maxim Mărturisitorul. Micro-cosmos și mediator*, Editura Sofia, București, 1995.
57. TÖRÖNEN, Melchisedec, *Union and distinction in the thinking of Saint Maximus the Confessor*, Oxford University Press, Oxford 2007.

58. ȚUȚU, Mihaela Corina, *Psihologia personalității*, ediția a III-a, Editura Fundației România de mâine, București, 2007.
59. ZLATE, Mielu, *Introducere în psihologie*, Ediția a III-a, Collegium Psihologie, Editura Polirom, Iași, 2000.
60. ZLATE, Mielu, *Psihologia mecanismelor cognitive*, Collegium, Psihologie, Editura Polirom, Iași, 1999.
61. ZLATE, Mielu, *Fundamentele psihologiei*, Editura Pro Humanitate, București, 2000.

Articole și studii:

1. APPCOR, Asociația psihologilor și psihoterapeuților creștini ortodocși din România, *Principiile conceptului de psihoterapie ortodoxă*, Editura Christiana, București, 2016.
2. BHRIM, Dragoș, *Theoria: O hermeneutică mystagogică la Sfântul Maxim Mărturisitorul. Studiu introductiv*, în *Întreb. nedum.*, p. 9-46.
3. CRISTESCU, Vasile, *O interpretare modernă a voinței umane a Fiului lui Dumnezeu întrupat la Sfântul Maxim Mărturisitorul și Părinții anteriori*, în “Journal for the Study of Religions and Ideologies”, vol. 7, nr. 19, 2008, p. 226-245.
4. GAUTHIER, O.P., *Saint Maxime le Confesseur et la psychologie de l'acte humain*, în: *Recherches de Théologie ancienne et médiévale*, 21/1954.
5. JASPARD, J. M., *Medieri simbolice în atitudinea religioasă*, în *Revista Psihologia*, Editura Societatea Știință & Tehnică S.A., nr. 1 și 2/1994.
6. LARCHET, J.C., *Actualitatea teologiei Sfântului Maxim Mărturisitorul*, traducere Paula și Marian Grosu, Conferință susținută de domnul Jean-Claude Larchet, pe 15 octombrie 2010, în Aula “Mihai Eminescu” a Universității “Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în cadrul lansării traducerii în limba română a lucrării sale *Sfântul Maxim Mărturisitorul, mediator între Răsărit și Apus*, publicată la Editura “Doxologia” a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 2010-*Anul omagial al Crezului Ortodox*.

7. ALLEN, Pauline and NEIL, Bronwen, *The Oxford Handbook of Maximus the Confessor*, Oxford Handbooks Online, 2015.
8. POPESCU, T.M., *Denaturarea istoriei lui Origen*, în Biserica Ortodoxă Română, 1926, XLIV.
9. PORTARU, Marius, *Conceptul de γνώμη în antropologia teologică și în hristologia Sf. Maxim Mărturisitorul (580-662)*, în Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă “Patriarhul Justinian”, pe anul universitar 2006-2007, Editura Universității București, (Anul VII) 2007.
10. STĂNILOAE, Dumitru, varianta tipărită, *În loc de postfață*, în *Mitropolia Banatului*, nr. 4-6/1981.
11. VRABIE, Ion, *Mitul între imaginar și realitate*, în revista *Philologica Jasseyensia*, an X, Nr. 1 (19), 2014, Supliment.
12. VOICU, Arhid. Prof. Dr. Constantin, *Hristologia cosmică după Sfântul Maxim Mărturisitorul*, în “Persoană și comuniune. Prinos de cinstire Părintelui Profesor Academician Dumitru Stăniloae la împlinirea vârstei de 90 de ani”, editat de Diac. asist. Ioan I. Ică jr., Editura și tiparul Arhiepiscopiei ortodoxe Sibiu, Sibiu, 1993.

Dicționare:

1. ***, *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2003.
2. ***, *Oxford Latin Dictionary*, Claridon Press, Oxford, 1968.
3. Bailly, A., *Dictionnaire Grec-Francais*, editura Hachete, 1935.
4. CROSS, F. L., LIVINGSTONE, E. A. (editori), *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, ediția a treia, Oxford University Press, 1997.
5. LAMPE, G. W. H., D. D. (editor), *A Patristic Greek Lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1961.
6. LIDDELL, Henry George, SCOTT, Robert A *Greek-English Lexicon*, revised and augmented throught by Sir Henry Stuart

Jones with the assistance of Roderick McKenzie, Clarendon Press, Oxford, UK, 1996.